

РОЗВИТОК ДЕЦЕНТРАЦІЇ ЯК ОДНА ІЗ УМОВ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ДИТИНИ

Чекстере Оксана Юріївна (м. Київ, Україна)

Orcid ID 0000-0003-2435-3831

У даній статті представлено аналіз таких понять як соціально-психологічна адаптація, децентрація, егоцентризм, проаналізовано наукові підходи до дослідження феномену децентрації в процесі становлення особистості дитини вітчизняними та зарубіжними психологами абсолютно різних напрямків. Показана залежність соціально-психологічної адаптованості дитини від рівня розвитку її децентрації.

Ключові слова: *децентрація, егоцентризм, соціально-психологічна адаптація.*

DEVELOPMENT OF DECENTRATION AS ONE OF THE CONDITIONS OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF A CHILD

This article presents an analysis of such concepts as socio-psychological adaptation, decentralization, egocentrism, analyzes scientific approaches to the study of the phenomenon of decentralization in the process of developing a child's personality by domestic and foreign psychologists in completely different areas. The dependence of the socio-psychological adaptation of the child on the level of development of its decentralization is shown.

Keywords: *decentralization, egocentrism, social and psychological adaptation.*

Актуальність. Постійно зростаючі темпи і масштаб перетворення навколишнього середовища, які набувають в умовах інформаційного суспільства глобальний характер, а також ускладнення і зміна форм взаємодії людей в сучасному суспільстві зумовили динамізм соціальних процесів, значно ускладнили процес адаптації людини до середовища і пред'являють до неї підвищені вимоги. Вже у дошкільному віці дитина повинна уміти узгоджувати свої дії з партнерами по спільній діяльності, відчувати межі прийнятної активності та дистанції, самостійно встановлювати та підтримувати ділові та особисті контакти з однолітками та дорослими, приймати думку та позицію іншого, поважати чужий вибір, вміти розв'язувати конфліктні ситуації, реально оцінювати ставлення інших людей до себе та свій статус у групі однолітків.

Важливим компонентом реального бачення себе у світі, об'єктивного сприймання дійсності, взаєморозуміння з оточуючими, тобто, успішної адаптації в соціумі виступає рівень розвитку децентрації дитини. Соціальна важливість, необхідність підготовки особистості, яка здатна успішно функціонувати в нових соціальних відносинах роблять проблему вивчення розвитку децентрації особливо актуальною.

Мета статті: показати залежність соціально-психологічної адаптованості дитини від рівня розвитку її децентрації.

Поняття «адаптація» (adjustment) спочатку виникло в рамках біологічних наук як позначення процесу пристосування організму до зовнішніх умов в процесі еволюції. В даний час воно відноситься до загальнонаукових понять в сфері природних і соціальних наук.

З усіх видів адаптації (біологічна, фізіологічна, психологічна і соціальна), основним напрямком нашого дослідження є соціально-психологічна адаптація. Проблеми соціальної адаптації розглядаються Гулиною М. А., Зотовою О. І., Кряжевою І.К., Милославським Ю. А., Свіридовою Н. А. та ін. В тому числі з позиції системного підходу соціально-психологічна адаптація розглядається Абульхановой-Славської К.О., Коном І. С., Кузьміною В. П., Марковою А. К., Налчаджяном А. А. та ін.

Налчаджян А. А в своїх працях систематизував і узагальнив концепції і підходи по вивченню соціально-психологічної адаптації, визначивши, що «соціально-психологічна адаптація - це такий стан взаємовідносин особистості і групи, коли особистість без тривалих зовнішніх і внутрішніх конфліктів продуктивно виконує свою провідну діяльність, задовольняє свої основні соціогенні потреби, в повній мірі йде назустріч тим рольовим очікуванням, які пред'являє до неї еталонна група, переживає стан самоствердження і вільного вираження своїх творчих здібностей»[5].

Специфіка адаптаційного процесу визначається психологічними властивостями індивіда, його особистісним розвитком, що проявляється в

досконалості конструктів особистісного регулювання поведінкових і діяльнісних проявів.

Протягом багатьох років у психології велика увага приділяється вивченню того, як у ході психічного розвитку дитина усвідомлює, з одного боку, оточуючий її реальний світ, а з іншого боку – як вона бачить себе у цьому світі. Одним із проявів особистісного розвитку дитини є здатність змінити власну точку зору, поставити себе на місце іншого, зрозуміти цілі й мотиви його поведінки або діяльності. Цей процес визначається як процес децентрації.

Виникнення проблеми децентрації в дитячій психології тісно пов'язане з вивченням мислення дітей. Саме в процесі вивчення дитячого мислення Ж.Піаже відкрив таке явище, як егоцентризм – особливу розумову позицію дитини. Егоцентризм Ж.Піаже розглядав як нездатність дитини змінити пізнавальну позицію мислення на певному етапі розвитку когнітивної сфери.

Поняття «децентрація» було введено Ж.Піаже для характеристики переходу мислення дитини на таку стадію розвитку, на якій вона починає враховувати точки зору інших осіб і координувати їх зі своєю позицією [7].

Досліджуючи децентрацію в дітей Ж. Піаже спочатку припускав, що вона виникає в індивідуальній предметній діяльності дитини завдяки прагненню її процесів асиміляції й акомодатії до рівноваги, але згодом він дійшов висновку про те, що децентрація – результат потреби дитини у взаємодії з іншими людьми, яка вимагає урахування їх точок зору.

На відміну від Ж.Піаже, Виготський Л.С. пояснював особливості дитячої думки відсутністю систематичності спонтанних понять дитини, недостатнім розвитком відносин спільності між ними. Дитина не чутлива до протиріччя, синкретична (тенденція зв'язувати все з усім), не може поєднувати судження «у єдину структуру вищого поняття» (відсутність причинно-наслідкового зв'язку між судженнями), саме тому, що в її мисленні панує логіка сприйняття, а не логіка думок. Висловлювання дитини, на думку Л.С.Виготського, суперечливі не з погляду дитини, а з погляду дорослого.

На жаль, у роботах Виготського Л.С. не розглядалося питання про шляхи й методи розвитку децентрації, а був наданий тільки загальний напрямок пошуку, у відповідності з яким подолання егоцентризму відбувається в практичній діяльності дитини.

Ствердження про спонтанне подолання егоцентризму до початку підліткового віку спростувала й Н.Мізіна, провівши серію експериментів з дорослими [4]. Результати експерименту «Розкажи дорогу по телефону» показали, що в завданнях типу завдань Ж.Піаже навіть у частини дорослих егоцентризм повністю не переборюється. Значить, у певної частини дітей в процесі їх розвитку й соціалізації егоцентризм повністю не долається, і тому зустрічається й у дорослих.

Дж. Смедслунд багато в чому дотримувався концепції Ж.Піаже. На його думку, джерела виникнення децентрації криються не тільки в появі диференціації частини й цілого, виникненні «угруповань» і т.п., але й у виникненні ставлення дитини до позицій інших людей [10]. Він припускав, що логіко-математичні завдання, за допомогою яких найчастіше визначають наявність децентрації, не дуже цікаві дітям.

Отже, розвиток децентрації пов'язаний не стільки з індивідуальною предметною діяльністю, скільки із взаємодією з іншими людьми. Важливу роль у виникненні децентрації Дж. Смедслунд відводив комунікативним конфліктам, завдяки яким діти починають розуміти відносність своїх позицій і співвідносити їх з точками зору інших людей.

Ще один напрямок у дослідженні феномена егоцентризму особистості пов'язаний із психодинамічною школою психології – класичним психоаналізом, неофрейдизмом, а також – его-психологією.

Представники психоаналітичного підходу, такі як А.Фрейд, М.Кляйн, Х.Кохут, Е.Еріксон та ін., вважають, що дитячий егоцентризм виступає захисним механізмом цілісності внутрішнього світу дитини. Він є необхідним шаблоном розвитку дитини, тому що дозволяє центруючись на внутрішніх почуттях і відчуттях, усвідомити себе як цільну особистість, не відволікаючись на урахування позицій, думок і поглядів інших людей.

Для нашого дослідження дуже важливим є підкреслення послідовниками фрейдизму значущості зовнішніх умов для розвитку децентрації. Але ми не поділяємо певний фаталізм фрейдистів з приводу раннього досвіду дитини, якому надається провідне значення в її подальшому розвитку. На нашу думку, акцент на «самореалізацію» не повинен бути головним у вихованні дитини, тому що за певних умов він може сприяти поглибленню егоцентризму. Ми бачимо основне завдання саме в подоланні егоцентризму і єднанні з оточуючими. Шлях самореалізації дитини, на нашу думку, нерозривно пов'язаний з знаходженням свого місця у родині, колективі, суспільстві.

Як свідчить Андрєєва Г.М., за ствердженнями У.Джеймса, Ч.Кулі, Дж.Г.Міда з його концепцією «символічного інтеракціонізму», взаємодія є основною умовою децентрації особистості [2, с.144]. Особистість формується, не просто вдивляючись в інших людей, але й діючи разом з ними. Механізмом взаємодії виступає встановлення контролю дій особистості тими уявленнями про неї, які складаються в оточенні дитини.

Отже, децентрація, що розглянута в якості властивості особистості, тісно пов'язана з такими особистісними компонентами як ставлення людини до самої себе, до інших людей і навколишнього світу.

Представники гештальт-підходу (К. Левін, М. Вертхеймер, Ф.Перлз, П.Гудмен) ефект центрації у соціально-психологічному плані розглядають стосовно проблематики міжособистісних стосунків, коли він проявляється в реальному викривленні цілісного бачення партнера по взаємодії і спілкуванню, коли стереотипи міжособистісного сприйняття набувають консервативний і багато в чому деструктивний характер, стаючи серйозною перешкодою на шляху адекватного сприйняття партнера, а отже, і вибудовування продуктивних стратегій і тактики співпраці з ним. Вчені концентрують свою увагу на полюсах континууму «Я - Інші», на відновленні свободи вибору на цьому континуумі в безперервному процесі творчого пристосування. Ф.Перлз неодноразово підкреслював, що індивід може існувати тільки у середовищі, разом з яким він в кожен момент становить єдине цілісне поле [6].

В житті ставлення до іншої людини виявляється насамперед у діях, спрямованих на неї, у тому числі у спілкуванні. Психологи Андрєєва Г.М., Абульханова-Славська К.О., М.І.Лисіна, Т.О.Рєпіна, Я.Л.Коломинський та ін. розглядають стосунки як внутрішню психологічну основу спілкування і взаємодії людей. Спілкування виступає як особлива комунікативна діяльність, спрямована на формування взаємостосунків. Тому від рівня розвитку децентрації багато в чому залежить успішність міжособистісних стосунків.

Таким чином, перцептивна сторона спілкування виступає умовою пізнання іншої людини з метою встановлення з нею взаємодії.

Досліджуючи феномен децентрації в процесі становлення особистості дитини, психологи абсолютно різних напрямків (Піаже Ж., Виготський Л.С., Запорожець О.В., Гальперін П.Я., Ельконін Д.Б., Проскура О.В., Смедслунд Дж., Перре-Клермон А.Н., Фрейд А., Кляйн М., Кохут Х., Еріксон Е. та ін.) прийшли до розуміння наявності серед безлічі психічних явищ особливого феномену сприйняття людиною самої себе й інших людей. Сутністю цього феномену є переважна центрованість, спрямованість на самого себе, коли власна позиція (Ж.Піаже) чи «нарцисичний катексис» (А.Фрейд, Х.Кохут) визначають не тільки внутрішній психічний світ, але й особливості міжособистісного спілкування і взаємодії.

У сучасних психологічних джерелах поняття «децентрація» визначається в основному як:

- здатність поставити себе на місце іншого і зрозуміти його мотиви, психічний стан, цілі поведінки або діяльності, побоювання та ін. Чим вища здатність до децентрації, тем рідше й більш мотивовано виникають конфлікти. Найкраще здатність до децентрації формується в дитячому віці: у родині, дитячому садку, школі [3];

- один з механізмів розвитку пізнавальних процесів особистості, формування її моральної зрілості й удосконалювання навичок спілкування, що функціонує на основі здатності до сприйняття точки зору іншої людини. Здатність до децентрації найбільше ефективно формується при відповідному

виховному впливі. Недостатній розвиток цієї здатності не тільки породжує утруднення в міжособистісних контактах, але й може відігравати провокуючу роль у виникненні деяких психічних захворювань [1];

- механізм подолання егоцентризму особистості, що полягає в зміні точки зору, позиції суб'єкта в результаті зіткнення, співставлення й інтеграції її з позиціями, відмінними від власної. Джерелом децентрації виступає безпосереднє або інтеріоризоване спілкування з іншими людьми (внутрішній діалог), у ході якого відбувається зіткнення суперечливих точок зору, що понукає суб'єкта до перетворення змісту образів, понять і уявлень у власній пізнавальній позиції. Формування навичок децентрації лежить в основі здатності суб'єкта до прийняття ролі іншої людини, воно пов'язане з рівнями розвитку когнітивної емпатії, визначає ефективність комунікативної взаємодії. Здатність суб'єкта до децентрації може суттєво змінюватися на різних вікових стадіях, підвищуючись від дитячого до зрілого віку й трохи знижуючись до старості; вона також варіює в різних сферах діяльності суб'єкта: так, у професійній взаємодії децентрація звичайно здійснюється успішніше, ніж в сімейно-побутових стосунках [8].

Ми приєднуємося до точки зору авторів останнього визначення й вважаємо, що децентрацію слід розуміти як інтегральну властивість особистості, яка відображає здатність людини змінювати власну позицію, координувати різні точки зору.

Розвиток децентрації – це складний багатоаспектний процес, нормальне протікання якого відбувається в умовах, коли дитині надана можливість:

- розвинути просторове мислення, оволодіти предметним світом, зрозуміти своє місце в просторі та часі;
- зрозуміти закономірності і розвинути здатності соціальної взаємодії;
- усвідомити свій особистісний статус; навчитися виражати своє емоційне ставлення до навколишнього, з перенесенням знань, сформованих щодо іншої людини, на себе; в міру розвитку інтелекту й свідомості навчитися емпатійній здатності до засвоєння чужої точки зору й оцінок оточуючих.

Найбільш сприятливим середовищем для визрівання децентрованої позиції Ельконін Д.Б. вважає сюжетно - рольову гру, основним змістом якої є норми людських стосунків. Гра виступає не тільки як реальна практика зміни позиції при прийнятті на себе ролі, але і як практика стосунків з партнером по грі з погляду тієї ролі, яку виконує партнер; не тільки як реальна практика дій із предметами відповідно до наданих їм значень, але і як практика координації точок зору на значення цих предметів без безпосереднього маніпулювання ними [9].

Рольова гра стає для дитини способом освоєння моральних норм. Лише у рольовій грі дитина отримує навички соціальної взаємодії, в цій взаємодії, в переходах «Я – я-в-ролі» і узгодженні «моя роль – роль партнера» відбувається пізнавальна і емоційна децентрація. Рольова гра, в якій здійснюється систематичне “розхитування” уявлень людини про абсолютність свого становища у світі речей і людей, і є механізмом децентрації особистості.

Саме гра, виступає кооперативною діяльністю дітей і є засобом розвитку процесу децентрації. Але індивідуальна гра, в якій у дитини немає необхідності ні в зміні позицій, ні в координації своєї точки зору з точками зору інших учасників (наприклад, коли партнером у цій грі виступає комп'ютер), може навпаки стимулювати егоцентричність дитини.

У традиційній грі при узгодженні своєї ролі і ролі партнера запускається механізм розвитку децентрації. У віртуальній грі дитина перебуває у світі, який крутиться навколо неї: всі персонажі і декорації залежать від гравця, всі вони до нього прив'язані, якщо його звідти прибрати – вони перестануть існувати. Як би ми не повертали комп'ютерний світ, він завжди буде центрований на гравці, а позиція гравця є незмінно егоцентрованою. Такий розподіл ролей у комп'ютерній грі, що нав'язується програмою, сприяє посиленню егоцентризму, гальмує розвиток децентрації. Адже саме децентрація пов'язана з виконанням функцій координації й урахування точок зору учасників міжособистісної взаємодії.

Висновки. Ефективна міжособистісна взаємодія, заснована на розумінні партнерами один одного, перебуває в прямій залежності від децентрації і сама є ефективним засобом її розвитку. Становлення і розвиток особистості неможливі без соціалізації в суспільстві, яка починається в ранньому дитинстві, і її процес буде залежати від того, наскільки успішно дитина зможе адаптуватися в світі дорослих і однолітків, чи зможе вона після звичного для себе середовища успішно адаптуватися до дошкільного, потім до умов шкільного середовища, чи зможе вона знайти своє місце в житті і реалізувати власний потенціал. Децентрація виступає інтегративною властивістю, від рівня розвитку якої залежить успішність взаємодії людей в процесі міжособистісного спілкування і сумісної діяльності.

Перспективи подальших наукових пошуків. Вікові рамки етапів розвитку децентрації є досить розмитими, ще не до кінця вивчені причини затримки децентрації, у науковій літературі немає чіткого визначення умов розвитку децентрації. І хоча проблема егоцентризму й децентрації не втрачає актуальності та є предметом вивчення протягом багатьох років, крапка в її дослідженні дотепер не поставлена.

Список використаних джерел

1. Аверин В. А., Дандарова Ж. К., Деркач А. А. Психология человека от рождения до смерти. Младенчество, детство, юность, взрослость, старость. Полный курс психологии развития : учеб. пособие для вузов / СПб. : ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2002. 656 с.
2. Андреева Г. М. Социальная психология / М. : Из-во Моск. универ., 1990. 416 с.
3. Анцупов А. Я., Шипилов А. Я. Словарь конфликтолога. – 2-е изд. / СПб. : Питер, 2006. 528 с.
4. Мизина Н.А. Формирование психологических механизмов пространственной децентрации у детей старшего дошкольного возраста : автореф. дисс. канд. психол. наук. : 19.00.07 / Казань, 2000. 141 с.
5. Налчаджян А. А. Психологическая адаптация: механизмы и стратегии / М.: Эксмо, 2010. 368 с.
6. Перлз Ф. Гештальт-подход. Свидетель терапии: пер. с англ. / М. : Изд-во института психотерапии, 2001. 224 с.
7. Пиаже Ж. Психология интеллекта / СПб. : Питер, 2003. 192 с.
8. Социальная психология. Словарь под ред. М.Ю. Кондратьева. Психологический лексикон: в 6 т. /М. : ПЕР СЭ, 2006. 176 с.
9. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды / М. : Педагогика, 1989. 534 с.
10. Smedslund J. Piagetian Psychology in practice // British Journal of Educational Psychology, 1978. Vol. 47. Part. 1. P. 3–9.

Розвиток децентрації як одна із умов соціально-психологічної адаптації дитини

Чекстере О.Ю., старший науковий співробітник лабораторії психодіагностики та науково-психологічної інформації Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, кандидат психологічних наук (м. Київ, Україна).

Development of decentration as one of the conditions of social and psychological adaptation of a child

Chextere Oksana Y. Ph.D. in Psychology, Senior researcher of Laboratory of the psychodiagnostics and scientific and psychological information, G.S. Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).